

Spoločný projekt organizácií európskych sociálnych
partnerov

***Štúdia reštrukturalizácie
v nových členských štátoch***

SLOVENSKO

Tento projekt je organizovaný za finančnej podpory Európskej Komisie.

OBSAH

- 1. ÚVOD: SPIS – KVÔLI ČOMU?**
- 2. EKONOMICKÉ TRENDY A VÝZVY**
 - 2.1 Hnacie sily rastu
 - 2.2 Makroekonomické výzvy
 - 2.3 Výzvy trhu práce a zamestnanosti
- 3. ÚLOHY REŠTRUKTURALIZÁCIE**
- 4. SOCIÁLNY DIALÓG**

Správa bola vypracovaná pánom Michalom Kurtykom, expertom BBP.

Súčasná správa predstavuje názor odborníka a nemusí sa zhodovať s názorom európskych sociálnych partnerov.

I. ÚVOD: SPIS – KVÔLI ČOMU?

Nasledovný dokument predstavuje hlavné úlohy, ktorým čelí slovenská ekonomika z hľadiska reštrukturalizácie na úrovni spoločností a na makroekonomickej úrovni.

Za prítomnosti európskych sociálnych partnerov diskutovali slovenskí sociálni partneri o týchto úlohách počas spoločného seminára, ktorý sa uskutočnil 2. februára 2006 v Bratislave

Dokument sa nesnaží vytvoriť inovačný prehľad slovenskej hospodárskej alebo sociálnej situácie ani na politickom, ani na akademickom podklade. Snaží sa predstaviť jestvujúce skutočnosti a údaje z hľadiska reštrukturalizácie ako úkazu, procesu a predmetu verejnej diskusie.

Predstavuje rôzne názory, snaží sa podnietiť diskusiu o budúcnosti Slovenskej ekonomiky, poukazuje na témy, ktoré majú možnosť konštruktívneho riešenia, prispieva k vybudovaniu dôvery medzi zástupcami rôznych názorov a tak sa ich snaží zmobilizovať pre budúcnosť Slovenskej republiky a Slovenského sociálneho dialógu v rámci Európskej únie.

V prvej časti spisu sú zvýraznené hnacie sily ekonomiky, trendy a hlavné obavy investorov týkajúce sa rastu, zamestnanosti a konkurencie schopnosti. Ďalej sa zameriava na reštrukturalizáciu ako na proces a predmet verejnej diskusie, podporenej konkrétnymi prípadmi reštrukturalizácie na Slovensku. Na konci uvádza prehľad úloh sociálneho dialógu a otázok, o ktorých sa v súčasnosti diskutuje, alebo ktoré by mohli ovplyvniť ďalšie úvahy o reštrukturalizácii.

Je založený na rozhovoroch, analýze údajov a dokumentácii. Všetky dodatočné materiály sú uvedené v prílohách.

II. EKONOMICKÉ TRENDY A VÝZVY

Táto časť:

Predstavuje hnacie sily rastu, ktoré prispievajú k napredovaniu slovenskej ekonomiky,

Vymenuje ekonomické úlohy a makroekonomické otázky, ktorým sa bude treba venovať na zabezpečenie udržania konkurencie schopnosti Slovenska a

Identifikuje zamestnanosť a úlohy trhu práce.

2.1. HNACIE SILY RASTU

Slovensko má za sebou veľkú časť prechodu z centrálne plánovanej ekonomiky na modernú trhovú ekonomiku. Najväčšie privatizácie sú už skoro ukončené, bankový sektor je takmer celý v zahraničných rukách a vláda podporuje rozmach zahraničných investícií politikou, ktorá uľahčuje obchod, ako napríklad liberalizáciou trhu práce a 19% rovnou daňou¹. Základným dlhodobým cieľom hospodárskej politiky je zabezpečenie čo najvyššieho možného rastu konkurencie schopnosti slovenskej ekonomiky, ktorá je založená na raste zamestnanosti a produktivity a tým pádom aj raste miezd a životnej úrovne.

a) rast HDP

Počas rokov 2001-2004 bol rast slovenskej ekonomiky vyšší ako sa očakávalo a to aj napriek všeobecnému spomaleniu rastu v ekonomikách EÚ. Je to hlavne kvôli neustálemu nárastu vývozu a silnému súkromnému domácomu trhu. HDP na Slovensku v roku 2003 predstavoval 52% priemerného HDP EÚ-25ky². V roku 2004 rástla ekonomika o 5,5%, čo znamenalo najväčší nárast v strednej Európe už štvrtý rok po sebe a predpokladá sa nárast o vyše 5% ročne v rokoch 2005 – 2007. Najväčší podiel na raste HDP má stavebný sektor –rast v tomto odvetví ku dňu 30.6.2005 bol 12,2%.

Dynamika HDP ako aj zloženie HDP podľa sektorov sú predstavené v grafoch 1,2 a 3 v prílohe 3.

Názor sociálneho partnera

¹ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/lo.html>.

² <http://www.itapa.sk/index.php?ID=369>.

Predstavitelia odborových zväzov opisujú Slovensko ako „stredoeurópskeho tigra“, avšak tvrdia, že viditeľný ekonomický rast má konzervatívny charakter a to kvôli nízkej úrovni sociálneho rozvoja. Tá istá organizácia poukazuje na rozličné úrovne hospodárskych politík pripravených štátom. Podľa ich názoru je hospodárska politika rozvíjaná rýchlejšie ako sociálne politiky a žiadajú viac udržateľný rozvoj. Jedna z organizácií zamestnávateľov súhlasí s postojom zástupcov odborových organizácií, ktorí tvrdia, že najväčší hospodársky problém Slovenska je nedostatok priorít, predovšetkým nedostatok rozvojových priorít pre Slovensko.

b) Inflácia

Napriek tomu, že nominálne mzdy priemerne rástli o 6,3% v 2003, reálne rástli len o 2,0%, pokiaľ bol inflačný tlak a vonkajšie nevyváženosti pod kontrolou a kľúčová inflácia sa naďalej znižovala. Spotrebiteľské ceny pravidelne rástli. Národná banka Slovenska očakáva na rok 2005 stabilnú infláciu 3,5%. V júli 2005 padla inflácia na 2% a predpovedá sa, že by v roku 2005 mala byť menej ako 3% a v roku 2006 2,5%. Príslušné údaje sú zobrazené v grafoch 4 a 5 v prílohe 3.

c) Zahraničný obchod

Slovensko je krajina s mladou a otvorenou ekonomikou – túto charakteristiku je možné pozorovať na podiele vývozu a dovozu vo vzťahu k HDP. Pozitívny rozvoj zahraničného obchodu pokračoval počas prvých dvoch mesiacov roku 2004.

- **Export**

Rast slovenskej ekonomiky bol zapríčinený hlavne dopytom zvonku³. Výroba automobilov, lietadiel, lodí a dopravných zariadení veľkým podielom prispela k vývozu – skoro 29%. V roku 2003 export z tejto skupiny výrobkov narástol o 69% v porovnaní s rokom 2002. Najväčší podiel mal automobilový priemysel, predovšetkým Volkswagen. Podstatnú časť exportu tvorila aj výroba kovov a kovových produktov, strojárenské a elektrické výrobky. Údaje týkajúce sa štruktúry exportu sú zobrazené v grafe 6 prílohy 3.

- **Import**

Najväčší podiel tvoril import strojov a elektrických zariadení pre priemyselné účely (26%) a zdá sa, že tento trend bude pokračovať. Import dopravných zariadení je tiež dôležitou zložkou celej štruktúry importu.

³ *Prečo hľadiť dopredu*, Analýza hospodárskeho prostredia v Slovenskej republike, Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu SARIO, 2004.

Prihliadnuc na štruktúru územia sa zahraničný obchod vďaka EÚ (EÚ-15) zväčšuje: viac ako 60% slovenského vývozu smeruje do krajín EÚ-15 a 52% dovozu prichádza z krajín EÚ-15. očakáva sa, že v budúcnosti bude mať Európska Únia v slovenskom zahraničnom obchode dominantnú pozíciu. Nemecko je najväčším obchodným partnerom Slovenska. Export a import z Nemecka sa podstatne zvýšil v roku 2003, čo mohlo byť aj kvôli zvýšenej produkcii spoločnosti Volkswagen na Slovensku. Značná zmena bola zaznamenaná v obchodovaní s USA. Pokým sa vývoz do tejto krajiny v roku 2003 4,5 krát zvýšil, dovoz z USA stagnoval. Import z USA predstavuje 5,3% z celkového dovozu.

V celkovej štruktúre vývozu sa podiel z produkcie automobilov bude naďalej zvyšovať. Aj vývoz elektronickej výroby by mal rásť. Dovoz sa zvyšuje hlavne kvôli dynamicky sa vyvíjajúcim investičným projektom. Z dlhodobého hľadiska by mali mať za výsledok vytvorenie širokej výrobnéj základne pre export a podporovať podmienky pre rast produktivity a ďalší rozvoj⁴.

V roku 2003 sa súvaha zahraničného obchodu podstatne zlepšila a dosiahla 23,5 miliárd SKK, čo predstavovalo približne 2% HDP. Deficit zahraničného obchodu klesol o viac ako tri štvrtiny – o 72,4 miliardy SKK, v porovnaní s 2002. To sú najlepšie výsledky od konca roku 1995. Deficit sa znížil hlavne kvôli podstatnému nárastu exportu, cca. o 23,2% v SKK. Import rástol pomalšie a to kvôli menšiemu domácejmu dopytu a fiškálnym obmedzeniam a dosiahol 10,5%. Pozitívny vývoj pokračoval aj v prvom štvrtroku 2004, avšak pomalším tempom. Odhaduje sa, že rýchlosť nárastu zahraničného obchodu ostane na rovnakej úrovni.

d) Priame zahraničné investície

Prenikanie priamej zahraničnej investície (PZI) bolo vysoké, poháňané obchodnými investíciami v sektore výroby, ktorý bol obzvlášť zameraný na export. Nárast produktivity bol najviac viditeľný v sektoroch s významnou PZI a tam, kde je najväčšia konkurencia⁵. Na začiatku pristupovania do EÚ pokračoval v poslednom štvrtroku 2003 rast slovenskej ekonomiky kvôli nárastu prílivu PZI. V roku 2003 bol celkový príliv PZI – zahŕňajúci investície a opätovne investovaný zisk – viac ako 899,4 miliónov euro a bol nižší ako v predchádzajúcich štyroch rokoch. Celkový obsah PZI na Slovensku do roku 2004 je 9,1 miliárd euro. Graf 8 v prílohe 3 znázorňuje objem PZI.

Príchod PZI v rokoch 2004 a 2005 je pripisovaný predovšetkým výstavbe dvoch fabrík na výrobu automobilov na Slovensku (PSA a KIA). Objem PZI môže byť ovplyvnený aj úspešným ukončením investičných projektov vo výrobnom sektore, predovšetkým v strojárskom

⁴ *Prečo hľadiť dopredu*, Analýza hospodárskeho prostredia v Slovenskej republike, Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu SARIO, 2004.

⁵ http://www.oecd.org/document/22/0,2340,en_2649_201185_35384278_1_1_1_1,00.html.

priemysle. Do 30. júna 2004 bolo 38% celkového objemu PZI koncentrovaných do výrobného sektoru a 23% bolo vložených do finančných služieb. Sektory, ktoré boli tiež významne podporené PZI boli veľkoobchody a maloobchodný predaj a 11,8%, výroba a distribúcia elektriny, plynu a vody s 11% a doprava, poštové a telekomunikačné služby s 9,9%. Z celkového počtu investícií poskytlo Nemecko 24%, hlavne v oblasti výroby, nasledované Holandskom (16,6%) tiež vo výrobe; Rakúsko (13,9%) a Taliansko (8%) investovali do bánk. Regionálne rozdelenie PZI odhalilo dominantné postavenie bratislavského regiónu, ktorý obdržal 70% celkového množstva. Tento región láka aj väčšinu nových investícií.

e) Prečo investovať na Slovensku?

Niektoré z hlavných výhod pre investorov:

- Výhodné daňové podmienky/úpravy:
 - 19% korporátna daň z príjmu;
 - 0% daň z dividend, prevodov nehnuteľností, darov a dedičstva;
 - až 100% repatriácia všetkých ziskov po zdanení v zahraničnej mene;
 - výhody vyplývajúce z dohôd na zabránenie dvojitého zdaňovania a na ochranu investícií;
 - príťažlivý systém daňových úverov.
- Prítomnosť veľkých investorov ako Volkswagen, U.S.Steell Košice, s.r.o., Peugeot, KIA, takisto zahraniční investori v bankovom sektore,
- Kvalifikovaná a relatívne mladá pracovná sila s vysokým percentom vysokoškolsky vzdelaných ľudí a relatívne lacná pracovná sila: okolo 15% z priemeru EÚ;
- Až do 100% vlastníctva spoločností⁶.

Napriek hore uvedeným výhodným podmienkam pre investorov čelí slovenská ekonomika typickým problémom ekonomík v prechode ako vysoká nezamestnanosť, nedostatok prepojenia medzi vzdelávacím systémom a potrebami trhu práce, ktoré má za výsledok nesúlad schopností, relatívne nízku produktivitu a byrokráciu, ktorá môže zabrániť podnikaniu.

f) Privatizácia

V roku 1999 bola zahájená privatizácia strategických podnikov a bánk. Po privatizácii finančnej inštitúcie *Slovenská sporiteľňa* bola v roku 2001 privatizovaná aj *Všeobecná úverová banka* a pripravuje sa aj privatizácia *Slovenskej poisťovne*. Po privatizácii Slovak Telecom sa pripravuje cesta pre privatizáciu *Slovenského plynárenského priemyslu (SPP)*, akciovej spoločnosti *Transpetrol* a *Slovenských elektrární*. Vláda rozhodla o predaji 49% akcií

⁶ *Slovensko – Brána do rozšírenej Európy*, Větvyslanectvo Slovenskej republiky, Washington, 2005; *Country Profile Fact Sheet: Slovakia*, Euro Info Centre Working Group Market Access, 2002.

autobusovej dopravnej spoločnosti SAD, transformácii železníc Slovenskej republiky a o postupnej liberalizácii slovenského elektrického a plynárenského trhu. Proces privatizácie na Slovensku bol rozdelený na takzvanú malú a veľkú privatizáciu.

- Malá privatizácia

Proces malej privatizácie začal v roku 1991. Týkal sa predovšetkým privatizácie maloobchodných jednotiek v oblasti hospodárstva a služieb a do malej miery malých priemyselných a stavebných jednotiek. Predávali sa akcie prostredníctvom aukcie, predovšetkým prostredníctvom takzvanej holandskej aukcie⁷. Malá privatizácia bola do konca roka 1992 takmer ukončená. Privatizovaných bolo okolo 10 000 malých podnikov, vrátane 6500 maloobchodov. Privatizácia mestskej výstavby pokračovala koncom roka 1993⁸. Pokým boli predmetom malej privatizácie len hnutelné a nehnuteľné objekty bez prevedenia práv a pasív, vo veľkej privatizácii obsahoval predmet privatizácie aj aktíva podnikov ako celkov, alebo častí, vrátane práv a povinností.

- Veľká privatizácia

Prvá vlna veľkej privatizácie začala v roku 1991 a do septembra 1993 bolo privatizovaných 703 podnikov v hodnote 5,3 miliardy \$. Prvá fáza veľkej privatizácie sa týkala 751 spoločností a druhá fáza, ktorá zahrňovala 650 stredných a veľkých podnikov bola realizovaná koncom roku 1993⁹.

Od začiatku privatizačného procesu bolo predložených 1556 privatizačných projektov, ktoré obsahovali 2800 ponúk na vytvorenie samostatných privatizačných výstupov. Celková hodnota majetku preneseného cez Fond národného majetku SR (FNM SR) od začiatku celého procesu privatizácie dosiahla 365,96 miliárd SKK⁹.

V roku 2000 prebehla najväčšia privatizačná akvizícia v dejinách štátu – predaj 51% spoločnosti Slovak Telecom spoločnosti Deutsche Telecom AG Bonn, Nemecko. Deutsche Telecom AG Nemecko sa stalo vlastníkom 51% kapitálových akcií hodných 1 miliardu eúr (z toho 600 miliónov EUR prešlo do štátneho rozpočtu). Zvyšných 49% aktív ostalo štátu (34%) a FNM SR (15%)¹⁰.

⁷ Holandská aukcia je aukcia, v ktorej je položka najskôr ponúknutá za vysokú cenu, ktorá sa postupne znižuje, až kým nie je spravená ponuka, za ktorú sa položka predá. (<http://www.basiclaw.net/Principles/Central%20taxation.htm>).

⁸ http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/economics/trade_reports/1993/SlovakRepublic.html.

⁹ Boli vytvorené 3 národné fondy majetku: jeden federálny, jeden pre Českú a jeden pre Slovenskú republiku. Tieto fondy boli nezávislé právne jednotky, zodpovedné za implementáciu schválených privatizačných projektov, uzatváranie kúpno-predajných zmlúv, organizáciu verejných súťaží a verejných aukcií a dočasnú administráciu vládnych podielov v transformovaných, alebo čiastočne sprivatizovaných podnikoch; (<http://www.freedomhouse.org/nit98/slovakia.pdf>).

¹⁰ <http://www.slovakembassy-cd-london.co.uk/index/podstranka.php?id=39&idm=0>.

Graf 9 prílohy 3 poskytuje údaje o výnosoch.

g) Doprava

Na Slovensku je 6 medzinárodných letísk, ktoré môžu byť využité na osobnú aj nákladnú dopravu. Železničné spojenie a železničné dopravné služby sú zabezpečené prostredníctvom 3665km koľajníc. Väčšina týchto trás patrí do siete medzinárodných priesek a ich stav spĺňa podmienky medzinárodných štandardov. Slovensko má sieť diaľnic dobrej kvality s celkovou dĺžkou 297 km. Táto sieť je prepojená s hlavnými európskymi priesekmi:

- Priesek č. IV: Berlín - Praha – Bratislava – Budapešť – Istanbul
- Priesek č. Va: Bratislava– Žilina – Košice – Ukraine
- Priesek č. VI: Gdaňsk – Katowice – Žilina

Rozšírenie diaľničnej siete v budúcnosti je plánované tak, aby dosiahlo celkovú dĺžku 658 km. Na prepravu osôb a nákladu môže byť využitá sieť ciest prvej triedy. Táto sieť taktiež patrí do medzinárodných dopravných priecek.

Prístup k lodnej doprave na Slovensku je možný cez európske priecky. V súčasnosti sú na Slovensku 3 verejné prístavy pre nákladné lode: Bratislava, Komárno and Štúrovo. Veľké prepravné možnosti slovenských riek budú využité v blízkej budúcnosti. „Vodná cesta na Váhu“ je založená na nápadе spojiť Slovensko s medzinárodnými vodnými priecekmi a vybudovať na tejto rieke viacero prístavov.

h) Priemyselné parky

Zákon o priemyselných parkoch pomáha samosprávam v rozvoji špeciálnych priemyselných zón prostredníctvom finančnej pomoci od slovenskej vlády. Prednosť majú priemyselné parky v regiónoch s vysokým percentom nezamestnanosti. V súčasnosti je na Slovensku viacero dobre vypracovaných projektov priemyselných parkov, ktoré sú pripravené na investície.

i) Podnikanie

Podľa zástupcov odborárskych zväzov bolo v rokoch 2002 – 2004 založených okolo 2200 podnikov. Na konci roku 2003 bolo na Slovensku 64 400 podnikov. Je to o 4900 viac ako rok predtým, čo predstavuje nárast o 8,2%. Čo sa týka veľkosti podniku (meranej podľa počtu zamestnancov) prevládajú podniky s počtom zamestnancov do 9 (76,4% ku 31.12.2003 a to je o 4,1% viac ako v roku 2002). Čo sa týka rozdelenia podnikov podľa vlastníctva je väčšina podnikov súkromným vlastníctvom (98,9%). V roku 2003 bolo každý mesiac založených približne 125 nových podnikov, čo znamená priemerný nárast o 31 podnikov každý mesiac v porovnaní s predošlým rokom¹¹.

¹¹ *Národný akčný plán pre zamestnanosť 2004-2006*, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky, Október 2004.

Jeden zo slovenských sociálnych partnerov zdôrazňuje, že je dôležité uvedomiť si, že v bývalom Československu v rokoch 1945 až 1989 nejestvovalo žiadne súkromné vlastníctvo. Preto je rozvoj a podnecovanie podnikania u nás väčšou výzvou ako v krajinách, kde určité formy súkromného vlastníctva jestvovali, ako napríklad v poľskom sektore umenia a remesiel.

2.2. MAKROEKONOMICKÉ VÝZVY

V súčasnosti čelí Slovensko 3 hlavným výzvam:

- Po prvé je to cieľ pridať sa do euro zóny hneď ako budú splnené *nominálne zblížovacie kritéria* na udržateľnom základe a to vytvára náročný makroekonomický program. Je potrebné významné zníženie fiškálnych deficitov a to nie len kvôli splneniu fiškálnych pravidiel, ale aj z dôvodu snahy dosiahnutia cieľov negatívnej inflácie bez nadmerného pritvrdenia peňažných podmienok, ktoré by malo negatívny dopad na rast zamestnanosti.
- Po druhé, musí byť zvýšená zamestnanosť a to prostredníctvom radikálnych zmien v stimuloch pri ponuke a dopyte práce a zároveň je potrebné udržať dôveru a politickú podporu vládnych politík. Prednedávnom zavedená legislatíva na posilnenie pracovných stimulov by mala byť plne presadená.
- Po tretie, jestvuje viditeľná potreba snažiť sa o *menšiu a efektívnejšiu vládu* oproti silnému voličstvu, ktoré sa snaží o udržanie súčasného stavu, ktorý má za následok jeden z najvyšších podielov vládnych zamestnaní v celkovej zamestnanosti spomedzi ekonomík OECD. Je potrebná reforma verejného sektora a to nie len na podporu finančnej konsolidácie, ale aj na presadzovanie prostredia, ktoré je za rast¹².

a) Rozširujúce sa odvetvia/sektory

Podľa názoru predstaviteľov odborárskych organizácií jestvuje „paralelný trend“ rozvoja podnikov v rovnakých sektoroch. Od roku 1991 do roku 2004 boli tieto zmeny zaznamenané v nasledovných odvetviach: veľkoobchod, maloobchod a podniky, ktoré poskytovali služby v oblasti strojárskych zariadení. V tom istom čase zaniklo okolo 3 183 podnikov v týchto odvetviach.

Prekvitajúci automobilový priemysel

Slovensko sa v ostatných piatich rokoch stalo najpríťažlivejším miestom Európy pre investície v automobilovom priemysle. Za povšimnutie stojí, že automobilový priemysel stavia na pozostatkoch zbrojárskeho priemyslu. Popri využití rovnakej infraštruktúry (poloha), boli automobilové závody zariadené novými prístrojmi a zamestnaný nový personál. Výnimkou je Volkswagen, ktorý využil niektoré možnosti niekdajšieho závodu Škoda. Slovensko vyrába viac ako 225 000 áut s potenciálnou ročnou produkciou 850 000 áut niekedy okolo roku 2010¹². V roku 2004 zamestnával automobilový priemysel okolo 100 000 ľudí a zodpovedá za približne polovicu priemyselnej produkcie na Slovensku. Na porovnanie v roku 2003 bolo v automobilovom priemysle zamestnaných približne 54 000 ľudí a výroba áut a komponentov tvorila 25% slovenskej priemyselnej produkcie¹³.

V súčasnosti pomáha pridruženému – dodávateľskému priemyslu v úspešnom rozvoji vedúci priemysel slovenskej ekonomiky – výroba automobilov. Veľké investície nemeckého gigantu boli kľúčom k úspechu: od roku 1991 pomáhala spoločnosť otvoriť dvere zahraničnému obchodu. Takmer 99% všetkých VW áut vyrobených na Slovensku sa vyváža, z toho 80% do krajín EÚ a ostatné sú určené pre americký a japonský trh. Francúzsky PSA Peugeot-Citroën a kórejský Hyundai-Kia práve stavajú fabriky, v ktorých bude podľa odhadov jednotlivo každoročne vyrobených 300 000 a 200 000 áut. Dodávateľia súčastí pre autá Dura, Johnson Controls, Delphi, Molex a aj iné spoločnosti ako napríklad Gertrac Ford už na Slovensku vyrábajú¹⁴.

Napriek tomu, že je Slovensko občas opísané ako “Detroit Európy”, je veľmi dôležité uvedomiť si akým úlohám a výzvam čelí automobilové odvetvie v Európe – že môže ovplyvniť ďalší vývoj tohto odvetvia na Slovensku.

Jeden z predstaviteľov zväzu zamestnávateľov poukazuje na skutočnosť, že pre vývoj zamestnanosti a ekonomiky sú veľmi dôležití aj subdodávateľia. Subdodávateľia sú v prvom rade zvyčajne viacnárrodný (MNC), pokiaľ druhý rad tvoria menšie podniky, ktoré závisia od MNC (hlavne elektrotechnika, výroby plastov a gúm).

Veľmi intenzívny nárast je pozorovateľný aj v stavebnom odvetví. Je to následok prílivu PZI a stavania automobilových fabrík ako napríklad KIA alebo Peugeot.

Z rozhovorov so sociálnymi partnermi vyplynulo, že upadajúcimi odvetviami sú: zbrojárstvo, baníctvo, strojové a textilné odvetvie; takisto umenie a remeslá, keďže nedostávajú od štátu žiadnu podporu. Navyše sú predstavitelia SZZ názoru, že Slovensko nepotrebuje veľký priemysel a základy rozvoja sú umenie a remeslo, turizmus a odvetvie SME. Veľké chemické podniky sú tiež upadajú.

¹² <http://irc-slovakia.sk/tt/tool/index-en.shtml>

¹³ <http://www.slovakspectator.sk/clanok-18147.html>.

¹⁴ *Slovensko – Brána do rozšírenej Európy*, Vělvyslanectvo Slovenskej republiky, Washington, 2005.

Slovenskí sociálni partneri zdôrazňujú, že jedným zo základných makroekonomických úloh je potreba zmeniť úlohu štátu a vlády. Štát sa musí zmeniť na regulačný orgán, ktorý berie do úvahy sociálny dialóg a dohodnuté/prerokované riešenia.

2.3. ÚLOHY NA TRHU PRÁCE A V OBLASTI ZAMESTNANOSTI

Na slovenskom trhu práce sa v ostatných rokoch dostali do popredia rôzne trendy. Najvýznamnejší a najviac diskutovaný trend sa týka vysokej miery nezamestnanosti, ktorá od roku 1998, kedy dosiahla 12% stále narastá a začiatkom roku 2001 dosiahla takmer 20%. Odvtedy je zaznamenávaný mierny pokles a najvýznamnejší pokles bol v prvej polovici roku 2001 a to na 17%. V súčasnosti dosahuje miera nezamestnanosti 16,2%.

Podobne ako väčšina krajín EÚ, aj Slovensko čelí problému so starnutím obyvateľstva, ktoré zapríčinilo nárast počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov o približne 3% za posledných päť rokov napriek tomu, že počet zamestnaných osôb ostáva na úrovni roku 1999. Pribúdanie pracovných síl má spolu s nedostatočným vytváraním nových pracovných miest za následok rast nezamestnanosti. Medzi ostatné významné trendy na trhu práce patrí aj nárast dlhodobej nezamestnanosti, vysoká nezamestnanosť medzi mladými a pretrvávajúce veľké regionálne nerovnosti.

Tabuľky 1 a 2 v prílohe 3 predstavujú základné ukazovatele trhu práce a základné trendy trhu.

a) Pracovná sila

Celkový počet obyvateľstva na Slovensku bol v júli 2005 odhadnutý na 5 431 363 a miera rastu obyvateľstva bola v roku 2005 0,15%. Z toho je pracovná sila odhadnutá na 2,2 milióna (3. štvrtina roku 2004) a štruktúra pracujúcej populácie v roku 2003 bola nasledovná: poľnohospodárstvo 5,8%, priemysel 29,3%, výstavba 9%, služby 55,9%. V roku 2004 sa veľmi zvýšila nezamestnanosť v odvetviach nehnuteľností a lízingu, výstavby, maloobchodu a iných sociálnych služieb, priemyslu, vo verejnej správe a obrane, hotelierstva a reštaurácií a iných finančných odvetviach. Zamestnanosť ďalej klesala v poľnohospodárstve, školstve av odvetví dopravy, pôšt a telekomunikácií. Zamestnanosť v zdravotníctve a sociálnej pomoci v porovnaní s rokom 2003 klesla¹⁵. V súčasnosti je produktivita slovenskej pracovnej sily odhadovaná na 490 euro na obyvateľa a je jednou z najnižších v EÚ (v Českej republike je to 1000 euro, v Poľsku 800 euro a 6600 euro v Dánsku).

¹⁵<http://europa.eu.int/eures/main.jsp?catId=2806&acro=Imi&lang=en&countryId=SK®ionId=SK0&nuts2Code=null&nuts3Code=null>).

b) Zamestnanosť

Napriek prevažne pozitívnym ekonomickým výsledkom preukazovali štatistické údaje od roku 1998 do roku 2001 každoročne nárast nezamestnaných a odvtedy nasledovali mierne poklesy. V druhom štvrtroku roku 2004 klesla zamestnanosť o 0,8%. Tento pokles je zapríčinený rastúcou produktivitou a pretrvávajúcou reštrukturalizáciou odvetví ako napr. zdravotníctvo a sociálne služby, kde vládne nadmerná zamestnanosť¹⁶.

Podľa zástupcov odborárskych organizácií má reštrukturalizácia školstva jasný regionálny charakter. Výsledkom reformy bolo, že niektoré školy zanikli a približne 7500 učiteľov bolo prepustených. Regionálne školy sú v súčasnosti riadené miestnou správou.

Ďalším prvkom reštrukturalizácie školstva bol zosilnený presun finančných zdrojov pre vzdelávacie zámery – podiel HDP na investície v školstve a vede je stále nízky – 4% (v krajinách OECD 6%).

Od roku 1994 sa štruktúra zamestnávania podľa odvetví podstatne zmenila. Medzi rokmi 1994 – 2000 kleslo zamestnávanie v poľnohospodárstve o 69 000, v priemysle o 55 000 a v oblasti služieb narástlo o 116 000. Výsledkom týchto trendov klesol podiel zamestnávania z 10% v roku 1994 na 6,7% v roku 2000; v priemysle z 40% na 39% a podiel v oblasti služieb narástol z 50% na 54%¹⁷.

Samostatné podnikanie / živnosť

Na Slovensku ostáva podiel samostatne zárobkovo činných osôb ku zamestnancom naďalej relatívne nízky. V roku 2000 predstavovala táto skupina ľudí menej ako 8% všetkých pracujúcich. V roku 2000 z celkového počtu 171 000 súkromných podnikateľov okolo 53 000 zamestnávalo iných pracovníkov; zvyšných 118 000 boli tzv. mikro-podniky¹⁸. Najväčší rast samostatne zárobkovo činných bol zaznamenaný v rokoch 2003-2004.

Zástupcovia odborárskych organizácií poukazujú na to, že to bol následok vyňatia ľudí z registra nezamestnaných. V tomto kontexte bolo zakladanie podnikov skôr určitým spôsobom hľadania dostatku finančných zdrojov na prežitie ako zakladanie trvalého podnikania.

¹⁶ http://www.cphr.sk/english/projects_sysdem_quarterly_october_04.pdf.

¹⁷ Spoločné hodnotenie priorít zamestnanosti v Slovenskej republike, 2001.

¹⁸ Spoločné hodnotenie priorít zamestnanosti v Slovenskej republike, 2001.

Samostatná zárobková činnosť je najčastejšou formou zamestnania v sektore výstavby – týka sa približne 53% z celkového počtu pracujúcich. Zástupcovia odborárskych organizácií odhadujú, že približne 141 000 osôb založilo vlastné firmy.

Podľa zástupcov odborov je niekedy samostatne zárobková činnosť vynútená od zamestnávateľa a nie je nezávislým rozhodnutím zamestnanca. Samostatné podnikanie sa stane kontroverznou záležitosťou, keď pracujúci pracujú pre tie isté organizácie, na rovnakom mieste, sú zodpovední za rovnaké činnosti, a namiesto toho, aby boli riadne zmluvne zamestnaní, sú samostatní podnikatelia.

Ďalšou kontroverznou témou je, že budúcnosť „samostatných podnikateľov“ môže byť vážne kompromitujúca, keďže platia obmedzené príspevky sociálnej poisťovni.

Čiastočný úväzok

Úroveň zamestnania na čiastočný úväzok je v porovnaní s medzinárodnými štandardami veľmi nízka a podiel zamestnania na čiastočný úväzok ku celkovej zamestnanosti v ostatných rokoch klesol. V roku 2000 pracovalo na čiastočný úväzok menej ako 2% zo všetkých zamestnaných na porovnanie s krajinami EÚ-15, kde ich pracovalo takmer 18%. Rozdiel je predovšetkým výrazný v prípade žien: na čiastočný úväzok pracuje približne 3% všetkých žien zamestnaných na Slovensku (v EÚ je to viac ako 33%)¹⁹.

Hľadanie práce

Na trhu práce je takmer 2,65 milióna aktívnych ľudí. Tento počet narástol o 2,2% kvôli investíciám v automobilovom priemysle. Pri analýze štruktúry osôb hľadajúcich prácu je zjavné, že medzi osobami hľadajúcimi prácu nastal významný pokles počtu vysoko kvalifikovaných osôb. Je to zapríčinené tým, že ak majú lepšie kvalifikované osoby problém s nájdením práce na Slovensku, uprednostňujú odchod za prácou do zahraničia.

c) Nezamestnanosť

Nezamestnanosť je jedným z najcitlivejších bodov socio-ekonomického vývoja na Slovensku. Aj keď nikdy neviedla k väčším sociálnym narušeniam, nezamestnanosť je vnímaná ako jedna z najväčších problémov v rôznych anketách a dotazníkoch, ktoré sa venujú naliehavým spoločenským problémom na Slovensku. Vysoká nezamestnanosť na Slovensku má charakteristické znaky nezamestnanosti v krajinách východnej a strednej Európy: významný podiel dlhodobo nezamestnaných, regionálne rozdiely, vysoká nezamestnanosť u mladých

¹⁹ *Ibidem.*

a extrémne vysoká nezamestnanosť u ľudí rómskeho pôvodu. Medzi hlavné príčiny takejto situácie patria:

- Nevyvážený systém sociálneho zabezpečenia, s veľkým rozsahom prerozdelenia zdrojov a solidarity, s prevládajúcimi pasívnymi opatreniami a neefektívnymi aktívnymi opatreniami;
- Nevyhovujúca štruktúra vzdelávania pracovnej sily, slabé prepojenie medzi systémom vzdelávania a trhom práce;
- Systém relatívne vysokých príspevkov do sociálnej poisťovne;
- Nízka mobilita práce a problémy s bývaním;
- Iné faktory, napr. tolerancia šedého zamestnávania²⁰.

Úroveň registrovanej nezamestnanosti postupne klesá a pravdepodobne bude naďalej klesať, aj keď pomalšie. Údaje z pracovného úradu ukazujú, že nezamestnanosť klesla na 15,2% v roku 2003 a potom vyvrcholila v prvej polovici 2004, čo bolo zapríčinené reštrukturalizáciou priemyslu a verejných služieb. Podľa štatistického úradu Slovenskej republiky narástla nezamestnanosť v prvom štvrťroku 2004 na 19,3% v porovnaní s priemernou mierou 17,4% v roku 2003²¹. Tento nárast bol výsledkom masívnych úbytkov pracovných miest vo výrobe kvôli reštrukturalizačným aktivitám.

OECD očakáva, že miera nezamestnanosti klesne do konca roku 2006 na 16%²². Dnes je miera nezamestnanosti druhá najvyššia z nových členských štátov EÚ. Podľa Eurostatu bola vo februári 2005 miera nezamestnanosti na Slovensku 16,2%. Počet zaregistrovaných nezamestnaných na pracovných úradoch bol viac ako 379 000²³ a z toho bolo 50% žien hľadajúcich prácu – zapríčinené predovšetkým reštrukturalizáciou v textilnom a potravinárskom odvetví. Ľudia s nízkou kvalifikáciou tvoria 50% nezamestnanej populácie.

Zástupcovia odborov poukazujú na skutočnosť, že pokles nezamestnanosti môže byť vysvetlený ako dôsledok administratívnych opatrení, ktorými bolo z registra nezamestnaných hľadajúcich prácu vyradených približne 50 000 osôb. Tieto už ďalej neplatia príspevok do Sociálnej poisťovne, čo bude mať negatívny dopad na ich dôchodok.

Podľa odborov je pokles zamestnanosti najviac viditeľný v nasledovných odvetviach: lesníctvo, poľnohospodárstvo, výstavba (okolo 18 000), rybárstvo a v odvetví dopravy, pôšt a telekomunikácií (6,5%, približne 100 000). Za všimnutie stojí, že aj keď nastal pokles zamestnanosti vo výstavbe, neznamená to, že je toto odvetvie na úpadku. Naopak, odvetvie

²⁰ *Súčasná situácia na slovenskom pracovnom trhu a politika trhu práce, tematický článok*, Centrum pre hospodársky vývoj, Bratislava 2004.

²¹ *Ukazovatele hospodárskeho vývoja*, Štatistický úrad Slovenskej republiky (ŠÚSR), 10. jún 2004

²² <http://www.itapa.sk/index.php?ID=368>.

²³ <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2005/05/inbrief/sk0505101n.html>.

výstavby prekvitá, ale pracujúci sú čoraz viac samostatní podnikatelia a nie sú zamestnaní na základe riadnych zmlúv.

d) Regionálne rozdiely

HDP na Slovensku predstavuje 51% z priemeru krajín EÚ-25. Avšak na Slovensku sú veľké regionálne rozdiely, ktoré siahajú od 120% (Bratislava) po 39% (východné Slovensko) toho istého priemeru krajín EÚ-25. Aj miera nezamestnanosti sa vyznačuje podobnými rozdielmi. Pokiaľ celonárodná nezamestnanosť dosiahla v roku 2004 výšku 18,2%, regionálne rozpätie bolo od 8% (Bratislava) až po viac ako 24% (východné Slovensko), ktoré patrí medzi regióny s najvyššou nezamestnanosťou pomedzi regiónov EÚ-25²⁴. Príslušné údaje sú znázornené v tabuľke 10 prílohy 3.

Zo štvrťročnej správy *ERM* o Slovensku: „Regióny východného Slovenska, predovšetkým Banská Bystrica (Banskobystrický kraj), Košice (Košický kraj) a Prešov (Prešovský kraj) trpia vysokou nezamestnanosťou a majú veľmi vysokú mieru dlhodobej nezamestnanosti. Podľa Dr. Stanislava Buchtu z národného úradu práce súvisia tieto ekonomické a štrukturálne ťažkosti predovšetkým s nasledovnými faktormi: menej podnikov, zvýšená nezamestnanosť a nedostatok priaznivých podmienok pre vytváranie pracovných miest, takisto ako aj nedostačujúcim splácaním úverov. Toto má za výsledok, že sú finančne viac závislé a viac potrebujú dodatočné financovanie. Pri pohľade na odvetvovú štruktúru regiónov Banskej Bystrice a Košíc je viditeľné, že v oboch regiónoch prevládajú železiarsky a oceliarsky priemysel, spracovanie dreva, baníctvo a výstavba. Vo všeobecnosti platí, že tieto priemyselné odvetvia patria, alebo patrili štátu a prešli, alebo ešte stále prechádzajú reštrukturalizáciou na to, aby si mohli udržať konkurencieschopnú pozíciu na trhu. Avšak nie je jasné, či pri takto intenzívnej reštrukturalizácii bola pracovníkom, ktorí prišli o prácu, poskytnutá zo strany priemyslu, alebo vlády akékoľvek možnosť dodatočného vyučenia sa. Všetky tieto faktory sú zodpovedné za prehlbovanie medzery medzi regiónmi a tým pádom vytváranie rozdielnych príležitostí pre osoby ako aj spoločnosti v postihnutých oblastiach. Od roku 2000 prevláda trend, v ktorom ekonomicky silné oblasti posilňujú svoju pozíciu na trhu a menšie a slabšie oblasti (ich počet sa zvyšuje) ďalej slabnú. Napríklad predovšetkým západné a severné regióny Bratislavy (bratislavský a trnavský kraj) a Žiliny (žilinský kraj) naďalej prekvitajú a rozvíjajú ich schopnosť konkurencie. Spoločnosti ako Samsung, Sony a Glacier Garlock Bearings Group investovali do týchto regiónov a prednedávnom oznámili vytvorenie okolo 1500 pracovných miest”²⁵.

²⁴ <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/1293&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

²⁵ *štvrťročné ERM* – 2. vydanie, leto 2004, Európske centrum monitoringu zmien (EMCC), str. 6-7.

Zástupcovia odborov zdôrazňujú dôležitosť zabezpečenia vyváženého rovnomerného sociálneho rozvoja Slovenska na to, aby sa rozdiely medzi regiónmi tak rýchlo, ako je to možné zmenšili.

e) Vzory migrácie

Jedna z organizácie zamestnávateľov poukazuje na pribúdanie počtu Rómov, Ukrajincov a Vietnamcov a paralelný odchod mladých do zahraničia. Jestvuje takisto intenzívna spolupráca s Českou republikou, čo je pozitívny ekonomický trend, ale aj výzva z pohľadu príspevkov do sociálnej poisťovne, keďže tieto sa odchodom strácajú. Ľudia uprednostňujú prácu v Českej republike, keďže českí zamestnávatelia ponúkajú lepšie pracovné podmienky, vrátane lepších miezd. Zástupcovia odborárskych organizácií tvrdia, že je dôležité nejakým spôsobom regulovať migráciu a tok práce na to, aby sa zabránilo sociálnemu „dumpingu“. Jedna z organizácií zamestnávateľov súhlasí s tvrdením odborárov a taktiež pokračuje, že ak bude súčasná situácia pokračovať, nastane vážne hrozba, keďže systémy sociálnej poisťovne rôznych krajín nie sú navzájom kompatibilné. Odbory takisto poukazujú na komplexný mix ekonomických a neekonomických (súkromných, emočných, tradičných) faktorov, ktoré ovplyvňujú rozhodnutia týkajúce sa migrácie²⁶.

Slovensko má taktiež skúsenosti s fenoménom krátkodobej migrácie: okolo 70 000 obyvateľov cestuje každý týždeň za prácou v Rakúsku. V niektorých prípadoch zabezpečuje dopravu zamestnávateľ.

f) Vyhliadky na rozvoj pracovného trhu

Podľa štvrťročnej správy *ERM* o Slovensku: „Vláda v rámci pokusu o zvýšenie pracovných pohnútok, ale aj na aktiváciu pracovného trhu ohlásila významné reformy. Na dosiahnutie cieľov je plánovaná dôkladná prehliadka systému sociálnej starostlivosti. Bude zahŕňať znižovanie príspevkov pre dobrovoľne nezamestnaných, napríklad pre tých, ktorí odmietajú prácu na nižšej úrovni, alebo za nie úplne výhodných podmienok. Taktiež sa plánuje prepojenie príspevkov do dôchodkov a zvýšenie dôchodkového veku na 62 rokov, sčasti rozdeliť príspevky na dieťa a rodinné príspevky ako daňové bonusy a registráciu nezamestnaných stanoviť podmienkou na získanie sociálnych príspevkov. Je jasné, že registrácia má za cieľ odstrániť neformálnu ekonomiku“²⁷.

Podľa zástupcov zamestnávateľov odvetvia, ktoré potenciálne dokážu stimulovať najintenzívnejšiu tvorbu pracovných miest sú výstavba, automobilový priemysel, doprava,

²⁶ Z materiálov poslaných KOZ-om, December 2005, str.2.

²⁷ *štvrťročné ERM* – 2. vydanie, leto 2004, str..7.

oceliarsky a elektrotechnický priemysel. Takisto by bol podľa nich efektívny zákonník práce väčšou výhodou ako rovná daň.

Slovenskí sociálni partneri sa zhodujú v tom, že lisabonská stratégia má za cieľ spraviť Európu viac produktívnu a konkurencie schopnú, pre všetky krajiny EÚ-25 platí, že treba zaviesť aktívne opatrenia na trhu práce. V opačnom prípade bude Slovensko považované za „krajinu zhromažďujúcu priemysel“. Okrem toho sa všetci slovenskí sociálni partneri zhodujú v názore, že z dlhodobého hľadiska Slovensko nie je na základe nízkej mzdy schopné globálne súťažiť.

III. VÝZVY REŠTRUKTURALIZÁCIE

Táto časť:

Poskytuje prehľad o odvetviach v procese reštrukturalizácie,

Predstavuje chápanie fenoménu reštrukturalizácie slovenskými sociálnymi partnermi.

a) *Proces reštrukturalizácie podľa odvetví*

V minulosti bola slovenská ekonomika rôznorodá a vyrábali sa – a do istej miery sa stále vyrábajú – rôzne druhy výrobkov („od lokomotív až po ihly“). Výzvou slovenskej ekonomiky bolo prerozdeliť obmedzené zdroje, ktoré sú k dispozícii na znížený počet oblastí a tak zabezpečiť udržateľný rozvoj.

Reštrukturalizácia banského priemyslu

Od čias náhleho úpadku v roku 1995 bol banícky priemysel stabilný. Pokles v ťažbe sčasti zapríčinil aj pokles počtu zamestnaných. Ťažba uhlia klesla v rokoch 1989-2000 o 50%. Nízky objem ťažby zapríčinil zníženie zamestnanosti (62%) v baniach a v nadväzujúcich spoločnostiach²⁸. V roku 1999 bola na Slovensku dokončená reštrukturalizácia a privatizácia baníckeho priemyslu. Tri banícke spoločnosti boli akciové spoločnosti. 2 z nich boli 100% súkromné a 34% z tretej vlastnil štát. Posledná spomínaná spoločnosť nevykazovala zisky a vláda zaviedla program na jej zatvorenie do roku 2004, ktorý bol financovaný štátnou podporou. Pokiaľ v roku 1989 boli mzdy baníkov na úrovni 154% z priemerného platu v priemysle, poklesli do roku 1999 na 110%.

V súčasnosti (2005) existujú na Slovensku 3 banícke spoločnosti s nasledovnou ročnou produkciou uhlia: *Baňa Záhorie a.s.*, výroba 350 000 ton, *Hornonitrianske Bane Prievidza a.s.* 254 400 ton, a *Baňa Dolina a.s.* 227 000 ton. Všetky tri spoločnosti práve prechádzajú procesom reštrukturalizácie a racionalizácie. Slovensko nevyváža uhlie, ale dováža okolo 20% z celkovej spotreby z Českej republiky²⁹.

Reštrukturalizácia dopravy

²⁸ <http://www.network-sbc.cz/eng/moravskoslezsko.htm>.

²⁹ <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/316&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=fr>).

Počas 90tych rokov sa začal dopravný systém na Slovensku rýchlo rozpadávať. Jedným z hlavných dôvodov pre tento úpadok bola dopravná politika vlády, ktorá zdôrazňovala:

- Individuálnu dopravu postavenú proti verejnej doprave
- Cestnú dopravu oproti železničnej doprave;
- Výstavbu medzinárodných komunikácií oproti rozvoju lokálnej infraštruktúry.

Stratégia odvetvia slovenskej dopravy bola obmedzená viac ako ktorýkoľvek iný sektor záujmami medzinárodných finančných inštitúcií. Je to zapríčinené hlavne skutočnosťou, že systém verejnej dopravy je vo všeobecnosti závislý od verejných subvencií. Medzinárodné finančné inštitúcie, vrátane Európskej investičnej banky (EIB), vytvorili silný nátlak na zrušenie subvencií pre verejnú dopravu a v tom istom čase odvrátili pozornosť od neuveriteľného mŕňania verejných fondov na výstavbu diaľnic. Začiatkom júla roku 1999 schválila EIB pôžičku na 200 miliónov eur na modernizáciu spoločnosti Železnice Slovenskej republiky (Slovenská národná železničná spoločnosť). Počas mnohých rokov neplnila vláda zmluvné povinnosti voči štátom vlastneným slovenským železniciam, keďže nepokryla stratu spoločnosti pre poskytovanie dopravných služieb cestujúcim tak, ako to bolo nariadené vládou. Toto je jedným z dôvodov katastrofickej finančnej situácie spoločnosti, ktorá je takto nútená žiadať o ďalšie nové, ešte drahšie pôžičky³⁰. Podľa jedného zo slovenských sociálnych partnerov patrí medzi témy, o ktorých sa v súčasnosti diskutuje aj privatizácia Cargo Slovakia, Slovenských aerolínií, železníc a najefektívnejšej organizácie kombinovanej dopravy (nákladná & vlaková).

Reštrukturalizácia bankového sektoru

V roku 2002 bola v podstate ukončená reštrukturalizácia a privatizácia slovenského bankového sektora. Vláda reštrukturalizovala tri najväčšie štátom vlastnené banky (s kombinovaným podielom na majetku takmer 50%) privedením kapitálu (okolo 2% z HDP) a vybojovaním si nedobytných pôžičiek (okolo 12% z HDP) v rokoch 1999-2000. V priebehu roku 2001 boli úspešne sprivatizované pre zahraničné priame investície. Malé a stredné štátom vlastnené banky boli taktiež skoro kompletne privatizované. Z celkového počtu bánk prekročil podiel bánk v zahraničnom vlastníctve 90%³¹. Po uskutočnení reštrukturalizácie zaznamenal bankový sektor každoročný nárast na úrovni 110%. Náklady na reštrukturalizáciu bankového sektoru dosiahli 120 miliárd SKK³².

V júni roku 2004 Slovensko oficiálne zatvorilo pôžičku Svetovej banky EFSAL, ktoré malo za cieľ podporiť proces reštrukturalizácie a privatizácie ako bankového sektora, tak aj

³⁰ http://www.bankwatch.org/issues/transport/slovakrailway/downloads/ipaper_slovakrailway_02.html.

³¹ http://www.fifoost.org/slowakei/EU_SLovakia_2002/node30.php.

³² http://www.nbs.sk/MEDIA/PRISP/KOH_02A.HTM.

podnikateľského sektora. Počas rokov 1999-2003 podporovala Svetová Banka tento proces technicky a taktiež poskytla grant na podporu reformy ohľadom korupcie na Slovensku³³.

Reštrukturalizácia veľkých spoločností na Slovensku³⁴

Väčšina veľkých slovenských spoločností reštrukturalizovala bez pomoci zahraničných investorov alebo vládnych reštrukturalizačných programov. Privatizácii nebránili ani interní pracovníci, keďže noví majitelia (bývali vedúci pracovníci) veľa investovali kvôli reštrukturalizácii do novej technológie, prepustili významný počet pracovníkov, hľadali zahraničných partnerov a boli pripravení prediť akcie vonkajším subjektom na získanie čerstvých finančných zdrojov. Svetová Banka taktiež tvrdí, že masová privatizácia nemala za výsledok slabé korporátne vedenie a že hlavným cieľom privatizačných programov bola rýchla zmena vlastníctva. Zistenia podporujú názor, že hlavným cieľom privatizačných programov bola rýchla premena vlastníctva a nie výber perfektných vlastníkov.

Slovensko je zaujímavým výberom pre výberovú štúdiu, pretože veľa ťažkého a zbrojárskeho priemyslu bývalého Československa bolo umiestnené na Slovensko a tým pádom zdedilo relatívne nepríťažlivú priemyselnú štruktúru. Slovensko tiež zaviedlo dva veľmi rozličné privatizačné programy, jedným z nich bola masová privatizácia a druhým špekulačné skúpenie, alebo priamy predaj (domácim) vonkajším investorom³⁵.

b) Ako proces reštrukturalizácie vnímali sociálni partneri

Jeden zo zástupcov zamestnávateľov verí, že „reštrukturalizácia automaticky zníži zamestnanosť a zavedie nové spôsoby práce. Niekedy je reorganizácia spoločností nevyhnutným procesom“. Ďalší zástupca dodáva, že „niektoré sektory boli reštrukturalizované bez stratégie, existoval iba prístup, že podme niečo urobiť a neskôr uvidíme, čo sa stane. Najzreteľnejším príkladom takého prístupu je reštrukturalizácia strojného priemyslu“. A pokračujú s vysvetľovaním, že monokultúra nebol výber, ale nutnosť, keďže všetci výrobcovia zbraní zbankrotovali a nebolo uskutočniteľné začať s ničím iným ako strojmi a automobilovým priemyslom.

Zástupca zamestnávateľov tvrdí, že reštrukturalizácia je to isté ako privatizácia a vtedy, keď začne proces reštrukturalizácie, je nutné vzdelávať ľudí v oblasti podnikania, tak aby boli schopní vysporiadať sa s novou situáciou.

³³ <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/SLOVAKIAEXTN/0,,contentMDK:20280277~menuPK:305137~pagePK:64027988~piPK:64027986~theSitePK:305117,00.html>.

³⁴ Viac nájdete v S. Djakov, G. Pohl, *Reštrukturalizácia veľkých firiem na Slovensku*, správa pripravená Svetovou Bankou v roku 1997, ktorá obsahuje 21 prípadov slovenských spoločností (<http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/1758.html>).

³⁵ *Ibidem*.

Odborárske organizácie zdôrazňujú, že „pravá“ reštrukturalizácia začala relatívne neskoro, t.j. v roku 2002 – niektorí tvrdia, že to bolo 2004 – po ukončení éry Mečiara. Tvrdia, že *„veľmi často si zamestnávateľia myslia, že kým prebiehala reštrukturalizácia, rast produktivity je výsledkom znižovania nákladov zamestnávateľa“* a podotýkajú, že najčastejšie je náhle zníženie nákladov vytvorené kolektívnym prepúšťaním. Najčastejšou zmenou je zmena štruktúry spoločnosti: z veľkej spoločnosti vznikne niekoľko malých.

Odbory odhadujú, že od roku 2002 sa každý mesiac stane viac ako 1600 zamestnancov nadbytočnými.

Odbory takisto tvrdia, že kolektívne zmluvy by mali obsahovať dohody o odškodnení ako aj o asistencii v procese založenia nového podniku. Napriek tomu je táto činnosť považovaná za trochu kontroverznú, keďže má za výsledok klesajúci počet členov odborov.

IV. SOCIÁLNY DIALÓG

Táto časť:

Opisuje charakteristiku procesu reštrukturalizácie na Slovensku,

Predstavuje názor sociálnych partnerov na reštrukturalizáciu a

Opisuje ako vnímajú sociálni partneri ďalší vývoj a výzvy reštrukturalizácie.

a) Vzťahy na úrovni tripartity v procese sociálneho dialógu

od roku 1996 je charakteristickou vlastnosťou slovenského sociálneho dialógu na národnej úrovni jeho tripartita. Hlavným miestom na tripartitné vyjednávania je *Rada hospodárskeho a sociálneho partnerstva, (RHSP)*, ktorá zasadá raz mesačne. Jej hlavnou činnosťou je získavanie názorov od sociálnych partnerov a vyslovenie názorov týkajúcich sa vládnych opatrení v oblasti hospodárskej a sociálnej politiky a uzatvorenie dohôd o *diskutovaných* témach. Podľa sociálnych partnerov funguje RHSP efektívne, keďže zoznam tém na diskusiu je známy rok vopred a tým pádom poskytuje možnosť nadobúdania členských názorov s časovým predstihom a tak ich zapracovanie na pozíciu organizácie. RHSP sa venuje najdôležitejším hospodárskym a sociálnym témam vládnej politiky. Hlavnými oblasťami činnosti RHSP je poradenstvo pre:

- Dôležité témy hospodárskeho a sociálneho vývoja;
- Návrhy ohľadom pracovnej legislatívy;
- Štátny rozpočet³⁶.

Súčasne sa RHSP snaží o dosiahnutie zhody v oblasti cieľov hospodárskeho a sociálneho rozvoja a tak zabrániť tlakom a vytvoriť podmienky na uchovanie „sociálneho mieru“ najviac ako je to možné³⁷. Závery vyplývajúce z procesu tripartity nemajú na rozdiel od kolektívnych zmlúv právnu platnosť. Niektoré výsledky z tripartitných stretnutí – jednaní môžu po schválení parlamentom slúžiť ako východiskový bod pre sektorálne/odvetvové kolektívne vyjednávanie, napr. pri stanovení štátnej minimálnej mzdy³⁸.

³⁶ *Nové pravidlá pre tripartitný sociálny dialóg*, <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2005/03/feature/sk0503101f.html>.

³⁷ *Sociálny dialóg a riešenie konfliktov na Slovensku*, Európska nadácia na zlepšenie životných a pracovných podmienok; 2004.

³⁸ *Sociálny dialóg a EMU na Slovensku*, <http://www.eurofound.eu.int/docs/areas/industrialrelations/EF0388ch9.pdf>.

Vo všeobecnosti neboli zamestnávateľia v ostatných rokoch spokojní s pôsobením tripartity, predovšetkým s tým, čo považujú za nahustenú agendu a s počtom tém, ktoré by mali byť prediskutované vo fóre tripartity. Jeden zo zástupcov zamestnávateľov opisuje súčasný proces sociálneho dialógu nasledovne: "sociálny dialóg pod tlakom". Tripartita bola vyvinutá aj na regionálnej úrovni, ale činnosť regionálnych predstaviteľov bola bohužiaľ predovšetkým formálna a neviedla ku skutočnému angažovaniu sa regionálnych sociálnych partnerov ani k riešeniu skutočných problémov regiónov³⁹. Jeden zo sociálnych partnerov tvrdí, že sociálny dialóg na regionálnej úrovni v skutočnosti vôbec neexistuje.

Avšak jestvuje sociálny dialóg na úrovni bipartity, (vyjednávanie medzi zamestnávateľmi a odborárskymi organizáciami) ako aj ad-hoc stretnutia. Podľa jedného z opýtaných slovenských sociálnych partnerov jediný sektor, kde sociálny dialóg prakticky nejestvuje je sektor stredných a malých podnikov.

b) Kolektívne vyjednávanie

Kolektívne vyjednávanie je dôležitou časťou vzťahov medzi priemysliami na Slovensku – približne polovica pracovnej sily je pokrytá kolektívnymi zmluvami na odvetvovej úrovni. Vzťahy odborárov so zamestnávateľmi sú vnímané ako spravodlivé, avšak vyjednávania sú náročné a často nie je jednoduché uzatvoriť navzájom akceptované kolektívne zmluvy. Niekedy nastane problém s dlhotrvajúcimi kolami vyjednávania, ktoré spomaľujú celý proces vyjednávania. Takéto situácie môžu byť zapríčinené chýbajúcou právomocou rokovateľov na uzatváranie finálnych rozhodnutí. Niekedy to môže byť súčasťou rokovacej stratégie sociálnych partnerov.

Za posledných 10 rokov do veľkej miery prispelo urovnanie kolektívnych sporov k udržaniu sociálneho mieru. S ohľadom na túto skutočnosť kolektívne spory neviedli k závažnejším činom, ako napr. k štrajkom, alebo k podmieneným prepusteniam z práce z dôvodu nedostatočnej dohody s odborovými organizáciami. Väčšina kolektívnych sporov medzi sociálnymi partnermi bola úspešne vyriešená⁴⁰.

Kolektívne vyjednávanie zvyčajne prebieha na dvoch úrovniach:

- Na sektorovej alebo odvetvovej úrovni, kde sa uzatvárajú tzv. „kolektívne zmluvy vyššieho stupňa“ medzi zástupcami príslušnej organizácie zamestnávateľov a odborovou organizáciou;

³⁹ Preskúmanie tripartity, <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2003/07/feature/sk0307102f.html>.

⁴⁰ Usmerňovanie kolektívnych vyjednávania, <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/11/feature/sk0211103f.html>.

- Na podnikovej alebo organizačnej úrovni, kde sa uzatvárajú kolektívne zmluvy medzi miestnou odborovou organizáciou a riadením spoločnosti, alebo organizácie⁴¹.

Kolektívne zmluvy môžu obsahovať lepšie podmienky a práva ako tie, ktoré sú obsiahnuté v zákonníku práce, alebo v iných právnych či vládnych nariadeniach. Ich ustanovenia nemôžu poskytovať horšie podmienky ako sú tie v platnom pracovnom práve. Dôležitým princípom je, že minimálne, alebo maximálne štandardy, týkajúce sa dohodnutých pracovných podmienok a miezd, určené v kolektívnych zmluvách na sektorálnej alebo odvetvovej úrovni, musia byť dodržané v kolektívnych zmluvách na úrovni podniku, alebo organizácie. Podniková kolektívna zmluva nemôže znížiť práva zamestnanca, ktoré už boli dohodnuté na sektorálnej alebo odvetvovej úrovni a nemôže ani zaručiť lepšie práva, ako tie garantované sektorálnou alebo odvetvovou kolektívnou zmluvou, ak tá ustanovila už maximálne hodnoty⁴².

Sektorové alebo odvetvové kolektívne zmluvy (dohodnuté viacerými zamestnávateľmi) môžu byť rozšírené aj na mimozmluvné strany v rovnakom sektore, alebo odvetví a to prostredníctvom jednoduchého administratívneho postupu na ministerstve. Takéto rozšírenie má za cieľ zabrániť nevýhodnej situácii pre zamestnancov takých zamestnávateľov, ktorí nie sú v asociácii zamestnávateľov, alebo má zabrániť výhodnejšiemu, alebo nevýhodnejšiemu stavu zamestnávateľov, ktorých sa kolektívna zmluva netýka. Zástupca z organizácie zamestnávateľov podotýka, že sociálny dialóg nie je podporovaný finančne, a preto sa vyskytuje syndróm „parazitov“.

Sektorové, alebo odvetvové kolektívne zmluvy sa predovšetkým sústredia predovšetkým na nasledovné hlavné témy:

- “Spolupráca a komunikácia medzi odborovou organizáciou a manažmentom. Sem spadajú záležitosti ako: konzultácia, informovanie a rozhodnutie o povinnostiach zamestnávateľa v spolupráci s odbormi; utajenie dôverných informácií a podpora činnosti odborového zväzu poskytnutím technických vymožeností, atď.
- zamestnanecké a pracovné podmienky. Sem spadajú záležitosti ako pracovné zmluvy a ukončenie zamestnania; zásady stratégie prebytku pri kolektívnom prepúšťaní; pracovný čas a plán pracovného času; dovolenky a platené voľno.
- Mzdy a odmeňovanie. Sem patrí: mzdový systém a sadzby minimálnej mzdy, zaplatenie nadčasov a za prácu počas sviatkov, príplatky za prácu v rizikovom a ťažkom pracovnom prostredí a nočná práca; a zvláštne odmeny v prípade hromadného prepúšťania.
- Pracovná bezpečnosť a zdravie. Patria sem: povinnosti zamestnávateľa a spolupráca s odbormi pri otázkach bezpečnosti a zdravia; preventívne a opravné opatrenia na zlepšenie pracovných podmienok a zníženie rizika v práci; a ustanovenie odborových zástupcov pre otázky bezpečnosti a zdravia v podnikoch.
- Rozvoj ľudských zdrojov a iné sociálne otázky. Sem spadajú: školenie a aktivity na rozvoj ľudských zdrojov; a vytvorenie a používanie sociálneho fondu v podnikoch (sociálny fond je financovaný – Zákon č. 152/1994 v zbierke zákonov minimálnym poplatkom 0,6% výplatného lístku, a je najčastejšie využívaný na financovanie nákladov na stravovanie zamestnancov).

⁴¹ *Procesy, štruktúry a rámec kolektívneho vyjednávania*,
<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/10/feature/sk0210102f.htm>.

⁴² *Procesy, štruktúry a rámec kolektívneho vyjednávania*,
<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/10/feature/sk0210102f.html>.

- Riešenie konfliktov medzi manažmentom a odborovými organizáciami. Patria sem možnosti, ako postupovať v prípade vážnych nedorozumení medzi sociálnymi partnermi⁴³.

Diagram 1 prílohy 3 predstavuje podrobné vysvetlenie ako postupovať pri riešení konfliktov v slovenskom sociálnom dialógu.

Príkladom kolektívnej zmluvy na sektorovej úrovni je tá uzatvorená v sektore pôšt a telekomunikácií, ale napríklad doprava je zahrnutá v relevantnom pracovnom nariadení. Kolektívne zmluvy sa zvyčajne uzatvárajú na 3 roky; v súčasnosti sa rokuje o kolektívnej zmluve na obdobie 2006-2008. Sektorové zmluvy sa zvyčajne uzatvárajú na 3 roky.

Zástupcovia organizácií sociálnych partnerov, ktorí sú aktívni v sektore dopravy zdôrazňujú, že aj napriek skutočnosti, že v odvetví železníc existuje 11 odborových organizácií, efektívnejšia metóda vyjednávania je viesť oddelené rokovania s jednotlivými odborovými organizáciami. Tá istá organizácia takisto tvrdí, že na zabránenie štrajkom je potrebný proaktívny prístup a konať ako systémom očakávania.

Odborový zástupca zo sektoru chemického priemyslu zdôrazňuje, aké zložité je kolektívne vyjednanie v prípade, že podnik ponúkne vyššiu mzdu ako je priemerná mzda v krajine.

Z 10 nových členských štátov je miera združovania do odborov rôzna, od 65-70% na Cypruse a Malte až po 20% a menej v Maďarsku, Estónsku, Poľsku a Litve. Avšak najvyššia miera z krajín EU-10 s hustotou okolo 40% je pozorovaná na Slovensku a Slovinsku⁴⁴.

Názory slovenských sociálnych partnerov na proces dialógu

Jeden zo zástupcov zamestnávateľov si myslí, že v sociálnom dialógu majú zamestnávatelia praktickejší prístup, kým prístup odborov je viac koncepcný – majú výhodu odborárskej univerzity kde „sa naučia ako konať v procese sociálneho dialógu tak, aby pre seba získali, čo najviac“. Táto istá organizácia ďalej pokračuje, že zamestnávatelia sa viac koncentrujú na zisk, ekonomiku, modernizáciu a odbory viac na sociálnu problematiku, lepší rozvoj ľudských zdrojov, atď.

Zamestnávatelia, ktorí sú členmi AZZZ SR často tvrdia, že v porovnaní s odborárskymi organizáciami bola ich organizačná štruktúra horšie zriadená, hlavne čo sa týka vybudovania kapacít a potenciálu. Najvýraznejší dôvod podľa nich je to, že sa zamestnávatelia zameriavajú hlavne na udržanie konkurencie schopnosti a preto sú menej ochotní investovať na rozvoj organizačnej štruktúry⁴⁵.

Zástupcovia odborárskych organizácií na Slovensku nie sú spokojní so sociálnym dialógom na Slovensku: *Sociálny dialóg čelí kríze už od roku 2002, kedy sa situácia rapídne zhoršila. Vláda Slovenskej republiky prijala neo-liberálny prístup a odmietla akýkoľvek korporativizmus alebo*

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ T. Kauppinen, *Industrial relations in the new European member states (EU10)*, Európska nadácia na zlepšenie životných a pracovných podmienok; www.ser.nl/downloadpdf.asp?filename=/upload/b23574_5.pdf

⁴⁵ organizácia sociálnych partnerov, <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/08/feature/sk0208102f.html>.

*účasť odborárskych organizácií ako zástupcov občanov v procesoch rozhodovania*⁴⁶. Okrem toho negatívne zhodnotila dodatky k zákonníku práce a sociálnym zákonom a toto podľa nich zhoršilo situáciu zamestnancov a zlepšilo podmienky fungovania iba malej skupiny podnikateľov a spoločností so zahraničnými investíciami.

Jeden zo zástupcov zamestnávateľov tvrdí, že tripartitný sociálny dialóg funguje efektívne, avšak bipartitný sociálny dialóg ako aj sociálny dialóg v sektore malých a stredných podnikov neexistuje. Organizácia vníma sociálny dialóg momentálne ako istý druh „fasády“ a verí, že efektívnejší sociálny dialóg je založený na dialógu medzi silnými „sparring partnermi“ a že v súčasnosti chýba silný náprotivok zo strany odborových organizácií. Dopĺňa to názor zástupcu odborov, ktorý tvrdí, že *„v minulosti sa odborárske organizácie príliš koncentrovali na kritizovanie vlády a nepracovali dosť tvrdo na vytvorení fungujúcich vzťahov so zamestnávateľmi“*.

Zástupca zamestnávateľov podotkol, že sociálny dialóg na Slovensku je ovplyvnený politickými diskusiami a navrhuje niekoľko riešení na zlepšenie dialógu sociálnych partnerov:

- Prevedenie do praxe
- Z začať s vyjednávaním akonáhle vznikne problém a nie až keď je vážny
- Profesionalizácia: finančná podpora umožňujúca sociálnym partnerom zamestnať odborníkov, ktorí momentálne ešte pracujú na báze dobrovoľníkov
- Vytvorenie systému na lepšiu prípravu predstaviteľov zamestnávateľov, aby sa mohli zúčastniť sociálneho dialógu

Všetci slovenskí sociálni partneri sú názoru, že veľmi dôležitou otázkou je otázka reprezentatívnosti a vo väčšine prípadov by podľa nich slovenských podnikateľov nemali zastupovať medzinárodní zástupcovia pôsobiaci na Slovensku.

* * *

Pramene :

1. *Collective bargaining procedures, structures and scope*, <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/10/feature/sk0210102f.html>
2. *Country Profile Fact Sheet: Slovakia*, Euro Info Centre Working Group Market Access, 2002
3. *ERM quarterly* – Issue 2, Summer 2004, European Center of Monitoring Change (EMCC)
4. *Impact of foreign direct investment on the economy of Slovakia*, National Bank of Slovakia, Bratislava, 2001
5. *Indicators on economic development*, Statistical Office of the Slovak Republic (SOSR), 10 June 2004
6. *Joint Assessment of Employment Priorities in the Slovak Republic*, 2001
7. *National Action Plan for Employment 2004-2006*, Ministry Of Labour, Social Affairs And The Family Of The Slovak Republic, October 2004

⁴⁶Z materiálov poslaných KOZ-om, December 2005, str.1.

8. *New rules adopted for tripartite social dialogue*,
<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2005/03/feature/sk0503101f.html>
9. *Slovakia - a Gateway to Enlarged Europe*, Embassy of the Slovak Republic, Washington, 2005
10. *Social dialogue and conflict resolution in Slovakia*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004
11. *Social Dialogue and EMU in Slovakia*,
<http://www.eurofound.eu.int/docs/areas/industrialrelations/EF0388ch9.pdf>
12. T. Kauppinen, *Industrial relations in the new European member states (EU10)*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions; www.ser.nl/downloadpdf.asp?filename=/upload/b23574_5.pdf
13. *The current situation on the labour market and labour market policy in Slovakia*, Thematic article, Center for Economic Development, Bratislava 2004
14. *The organisation of the social partners*,
<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/08/feature/sk0208102f.html>
15. *The regulation of collective disputes*,
<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/11/feature/sk0211103f.html>
16. *Tripartism examined*, <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2003/07/feature/sk0307102f.html>
17. *What key challenges does Slovakia face?*, OECD, Economic Survey – Slovak Republic 2004: 10 February 2004
18. *Why look any further*, Analysis of Economic Environment in the Slovak Republic, Slovak Investment and Trade Development Agency SARIO, 2004

Internet sites:

1. http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/economics/trade_reports/1993/SlovakRepublic.html
2. <http://europa.eu.int/eures/main.jsp?catId=2806&acro=Imi&lang=en&countryId=SK®ionId=SK0&nuts2Code=null&nuts3Code=null>
3. <http://europa.eu.int/rapid/pressReleaseAction.do?reference=IP/05/361&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=fr>
4. <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/1293&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>
5. <http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/1758.html>
6. <http://irc-slovakia.sk/tt/tool/index-en.shtml>
7. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/2516025.stm>
8. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/SLOVAKIAEXTN/0,,contentMDK:20280277~menuPK:305137~pagePK:64027988~piPK:64027986~theSitePK:305117,00.html>
9. http://www.bankwatch.org/issues/transport/slovakrailway/downloads/ipaper_slovakrailway_02.html
10. <http://www.basiclaw.net/Principles/Central%20taxation.htm>
11. <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/lo.html>
12. http://www.cphr.sk/english/projects_sysdem_quarterly_october_04.pdf
13. <http://www.economy.gov.sk/index/go.php?id=290&lang=en>
14. <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2005/05/inbrief/sk0505101n.html>
15. <http://www.emcc.eurofound.eu.int/erm/templates/displaydoc.php?docID=9>
16. http://www.fifoost.org/slowakei/EU_Slovakia_2002/node30.php
17. <http://www.freedomhouse.org/nit98/slovakia.pdf>
18. <http://www.itapa.sk/index.php?ID=368>
19. <http://www.itapa.sk/index.php?ID=369>
20. <http://www.mfa.sk/zu/index/podstranka.php?id=2912>
21. http://www.nbs.sk/MEDIA/PRISP/KOH_02A.HTM
22. <http://www.network-sbc.cz/eng/moravskoslezsko.htm>
23. http://www.oecd.org/document/22/0,2340,en_2649_201185_35384278_1_1_1_1,00.html
24. http://www.oecd.org/document/45/0,2340,en_33873108_33873781_26234605_1_1_1_1,00.html
25. http://www.sario.sk/index.php?idd=164&typ=2&now=LABOUR_MARKET
26. <http://www.slovakembassy-cd-london.co.uk/index/podstranka.php?id=39&idm>
27. <http://www.slovakspectator.sk/clanok-18147.html>